

Soliloquium

Een mystieke
oefening in
verlangen

Willem Teellinck

Een nieuwe vertaling door
Thom Mertens

Ingeleid door
Herman Westerink

Mystieke teksten

Mystieke teksten

Uitgegeven onder redactie van Inigo Bocken, Marc De Kesel
en Herman Westerink | Titus Brandsma Instituut, Nijmegen

Willem Teellinck

Soliloquium

Een mystieke oefening in verlangen

Een nieuwe vertaling door
Thom Mertens

Ingeleid door
Herman Westerink

© Soliloquium (1628): Willem Teellinck
© Vertaling (2020): Thom Mertens
© Inleiding (2020): Herman Westerink
© 2020 Berne Media | uitgeverij abdi van berne
www.bernemedia.com

Uitgave in samenwerking met uitgeverij Halewijn nv,
Halewijnlaan 92, 2050 Antwerpen, België
www.halewijn.info

Redactie: Margreet Feenstra
Vormgeving: Ronald Smaal | Reis met goudvis
Afbeelding Willem Teellinck: © Foto Iconografisch Bureau

De citaten uit de Bijbel in dit boek zijn overgenomen
uit de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV), Nederlands
Bijbelgenootschap, Haarlem 2004.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag
worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm
of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door
fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978 90 8972 387 1
e-book 978 90 8972 396 3
NUR 708

Het *Soliloquium* van Willem Teellinck als mystieke tekst

Het is met goede redenen dat Willem Teellinck (1579-1629) bekend is geworden als ‘vader van de Nadere Reformatie’. Hij was namelijk een fervent voorstander van een consequente en ook radicale verdieping van het geloofsleven na een periode waarin het calvinisme stevig post had gevat in de verschillende steden en gewesten van de nog prille Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. En met zijn vele stichtelijke en ‘bevindelijke’ traktaten was hij inderdaad een van de eerste leidende figuren in wat we kennen als de periode van de Nadere Reformatie.¹

---

1 Ik houd hier vast aan de term ‘Nadere Reformatie’ ondanks het feit dat dit begrip pas betrekkelijk recent, namelijk vanaf de jaren 1970, in de kerkhistorische literatuur echt opgang heeft gemaakt. De term werd vooral naar voren gebracht door auteurs die daarmee de eigen confessionaliteit (meer concreet, de meeste orthodoxe flank van het protestantisme in Nederland) ondersteuning wilden geven. Als ik de term toch handhaaf is het niet om een bepaalde gezindte binnen de kerk te identificeren of legitimeren, maar om een tamelijk diverse groep schrijvers en schrijfsters die zich actief mengen in de theologische en politieke debatten van de 17de en 18de eeuw onder een noemer te brengen. Het zijn die schrijvers en schrijfsters die inzetten op een bevindelijk verdieping en disciplineren van het individuele en collectieve geloofsleven.

Willem Teellinck leefde in een tijd van grote godsdienstoorlogen en van politieke onzekerheden en instabiliteit – zeker ook in de kwetsbare Republiek met haar welhaast experimentele politieke organisatie. In die context was het niet alleen van eminent belang dat kerk en leer goed georganiseerd waren, maar was het minstens even belangrijk de binding van individuen aan die kerk en die leer te verstevigen. Overal in Europa, zowel in protestantse als in rooms-katholieke gebieden, zien we in de verschillende confessies, geloofsrichtingen, scholen en orden, krachtige en vaak breed gedragen bewegingen ontstaan die aandringen op noodzakelijke verdere hervormingen van de kerkelijke instituties, van de leer en bovenal ook van het persoonlijke geloofsleven van mensen. Michel Foucault heeft eens de uitdagende stelling geformuleerd dat het in de reformatie en contrareformatie wellicht helemaal niet ging om een strijd tussen ideeën (doctrines), maar om een ‘pastorale strijd’, een strijd om de controle over het innerlijk van individuen.² Deze controle kon de vorm aannemen van een eis van onderwerping aan een externe instantie, bijvoorbeeld een priester. Maar doorgaans werd de strijd subtieler gevoerd en kwam de controle op een andere manier tot stand. Een stroom van devotionele literatuur in de verschillende geloofsrichtingen getuigt ervan dat in Teellincks tijd een strijd om de gunst en om het hart van individuen werd gevoerd. De leer moest niet enkel als waarheid aanvaard en beleden worden. De leer moest vooral ook tot persoonlijk geleefde praktijk worden. Dat was niet alleen het adagium van de Nadere Reformatie, maar van een brede waaier van kersteningsoffensieven in de verschillende confessies en stromingen in de vroege moderne tijd. Het is

---

2 Michel Foucault, *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977-1978*, New York: Picador, 2009, 149-150.

niet genoeg, zo maakt Teellinck al in de inleiding ('Aan de godvruchtige Philothea') van zijn *Soliloquium* duidelijk, 'fatsoenlijk' te leven, moreel correct te handelen en je christelijk te gedragen zoals anderen dat ook doen. Een echte christen wijdt zijn leven aan het verlangen naar 'ware gelukzaligheid' en is voortdurend 'in een voortdurende beweging op weg naar God'.

Teellinck lijkt zich van zijn rol in deze 'pastorale strijd' bewust te zijn. In de voorrede tot de lezer in *De sleutel der devotie* uit 1624 beschrijft hij kernachtig wat in vrijwel al zijn teksten het uitgangspunt is. Het zal de vrome christenen niet ontgaan, zo begint hij, dat 'de menigte van zogenaamde christenen' zich maar weinig christelijk gedraagt en dat het erop lijkt dat 'alle ware devotie' is uitgestorven. Het tij moet gekeerd worden, en met dat oogmerk heeft hij ook dit traktaat geschreven. Het heet *De sleutel der devotie*, omdat de in dit traktaat beschreven 'ware devotie' de sleutel is voor een godzalig leven in het hier en nu.³ Teellinck merkt daarbij op dat veel zogenaamde christenen 'regelmatig in verrukking raken van de verschillende religieuze gezindten', deze dan een tijdje 'aanhangen' en dan ook de bijbehorende stichtelijke auteurs lezen. Om die reden, zo schrijft hij, heeft ook hij 'allerlei devotionele boekjes van allerlei gezindten doorlopen', daaruit allerlei 'profijtelijke' zaken overgenomen (in citaten en parafrasen) en meer 'duistere' en 'onware' zaken uit die boekjes weggelaten. Zo wil Teellinck met dit ambitieuze traktaat bereiken dat zijn lezers niet langer 'verstrooid' raakt in het doorzoeken van allerlei stichtelijke boekjes. Hij wil alles wat 'ware devotie' aangaat samenbren-

---

3 Willem Teellinck, *De sleutel der devotie ons openende de deure des hemels*, Utrecht: Hermannus Ribbius, Hermannus Specht en Johannes van Waesberge, 1655, Voor-reden (= voorwoord of inleiding).

gen in een traktaat dat getoetst is aan de ware – calvinistische – leer. Tegelijkertijd is duidelijk dat die ware devotie niet beperkt kan blijven tot de leden van een particuliere confessie of kerkgemeenschap. De tekst heeft een ‘katholieke reikwijdte’ voorbij de eigen confessionele grenzen: met deze tekst richt hij zich tot eenieder die het lezen en horen wil.⁴

Teellinck schrijft dus *De sleutel der devotie* als een ‘verantwoord alternatief’ voor ‘allerlei devotionele boekjes van allerlei gezindten’ die vanuit zijn opvattingen gezien weliswaar ‘misvattingen’ bevatten, maar ook veel ‘profijtelijke’ en ware elementen. Hij doelt hier niet enkel op ‘boekjes’ die geschreven zijn door tijdgenoten, maar vooral ook op een al bestaande – grotendeels laatmiddeleeuwse – mystieke en devotionele literatuur. Teellinck plaatst zijn eigen teksten in die traditie. Ik kom hier zo dadelijk nog uitgebreider op terug.

Teellinck is zich ten volle bewust te leven en te werken in een tijd waarin de verschillende ‘gezindten’ hun leer en opvattingen door middel van allerlei stichtelijke boekjes tot geloofspraktijk willen maken, dat wil zeggen, tot dat wat in zijn tijd *praxis pietatis* of *exercitia pietatis* zal worden genoemd: ‘vrome praktijk’ of ‘praktijk van de godzaligheid’. Teellinck is inderdaad een centrale figuur in een bredere beweging die met een krachtige kerkelijke en politieke (theocratische) hervormingsplannen naar buiten trad en daarmee een stempel zou drukken op het kerkpolitieke en maatschappelijke debat in de zeventiende eeuw.⁵ We kunnen gerust stellen dat deze beweging

---

4 Vgl. Arie de Reuver, *Verborgeng omgang. Sporen van spiritualiteit in de Middeleeuwen en de Nadere Reformatie*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2002, p. 106-107.

5 Willem Frijhoff, *Wegen van Evert Willemsz.: Een Hollands weeskind op zoek naar zichzelf, 1607-1647*, Nijmegen: SUN, 1995, p. 354-361.

met dit omvattende hervormingsplan in de jaren na de Synode van Dordrecht (1618-1619) sterk in de voorgrond treedt. De leer was nu immers officieel vastgelegd in de decreten van de synode, de interne conflicten in de kerk waren in het voordeel van de contraremonstranten beslist, en de rijen leken gesloten. Nu was het ook in Republiek tijd de leer tot levenspraktijk te maken....

Natuurlijk lag de nadruk allereerst op een 'nadere reformatie' van concrete kerkelijke gemeenten, maar het ideaal was omvattender dan dat. Teellinck maakt dat in zijn programmatische traktaat *Noodtwendigh Vertoogh* uit 1627 duidelijk. Die tekst is opgedragen aan vrijwel alle denkbare bestuurlijke geleidingen in de Republiek – van regenten tot gezinshoofden ('huisvaders'). In de dedicatie schrijft Teellinck dat hij de tijd rijp acht voor een verdere reformatie van de geloofspraktijk, dat deze reformatie noodzakelijk is voor het heil van individuen, voor de orde in de kerk en voor de stabiliteit en vrede in de samenleving.⁶ Zijn immers ware gelovigen niet bij uitstek gewetensvolle burgers die te allen tijde afzien van ondermijnende activiteiten? Het is in het belang van de Republiek omgevormd te worden tot een 'tweede Kanaän' en een 'ander Jeruzalem'....⁷

Daarmee is een eerste kleine impressie gegeven van Willem Teellincks werk waarin de verdieping van geloofsleven hand in hand gaat met een kerkelijk en sociaal-politiek ideaal. Ik zal dit hieronder uitwerken in een korte schets van zijn leven en werk. Daarna zal ik vanuit de vraag hoe calvinisme

---

6 Willem Teellinck, *Noodtwendigh Vertoogh, aengaende den tegenwoordigen be-droefden Staet van Gods volck*, Middelburg: Hans van der Hellen, 1627.

7 Vgl. Willem Teellinck, *Zephaniae waerschouwinge om te voor-comen den Onder-gang Jerusalems: oock passende op de tegenwoordige gheleghentheynt onses weerden Vaderlants*, Middelburg: Hans van der Hellen, 1623.

en mystiek zich tot elkaar verhouden ingaan op het mystieke aspect van Teellincks eigen 'devotionele boekjes'. Vervolgens zal ik een aantal kernelementen van Teellincks mystieke tekst *Soliloquium* voorstellen en inzichtelijk maken.

Leven en werk

Willem Teellinck wordt in 1579 geboren in Zierikzee.⁸ Zijn vader Joos heeft hoge bestuurlijke functies in Zeeland en in de Republiek. Willem groeit op in een calvinistisch-gezinnde regentenfamilie en het is dan ook niet vreemd dat hij en zijn broers rechten zullen gaan studeren: de studie die voorbereid op hoge bestuurlijke functies. Gebruikelijk was daarbij ook dat de studenten zich internationaal oriënteerden, en dat geldt ook voor Willem. Hij bezoekt universiteiten in Frankrijk, Engeland en Schotland – hij promoveert in 1603 in Poitiers in de rechten. Maar al vroeg is ook duidelijk dat Willem liever theologie wil studeren. Die wens wordt versterkt in de jaren 1604-1606 tijdens een verblijf in Engeland, waar hij in onder andere Banbury in contact komt met puriteinse voormannen zoals Arthur Hildersham (1563-1632) en William Whately (1583-1639). Deze periode is van beslissende betekenis. Hij verkeert in kringen van de zogenaamde *further reformation* en leert hier de hervormingsprogramma's en de strenge en geordende *praxis pietatis* kennen die hij later in zijn predikant- en auteurschap zal uitdragen. In Engeland leert hij ook zijn aanstaande echtgenote, Martha Greendon, kennen, met wie hij in 1605 trouwt en met wie hij een aantal kinderen zal krijgen – onder hen een

---

8 Voor een uitvoeriger schets van leven en werk zie: Herman Westerink, *Met het oog van de ziel. Een godsdienstpsychologische en mentaliteitshistorische studie naar mensvisie, zelfonderzoek en geloofsbeleving in het werk van Willem Teellinck (1579-1629)*, Boekencentrum, Zoetermeer, 2002; Willem op 't Hof, *Willem Teellinck. De vader van de nadere Reformatie*, Kampen: De Groot Goudriaan, 2007.